

Šventasis sambūvis: laukiniai gyvūnai žemdirbio sodyboje

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjami ryšiai, per daugelį amžių susiklostę tarp žmonių ir sinantropinių gyvūnų, paaiškinamos tokių gyvūnų įsikūrimo lietuvių sodybose prielaidos. Autorė atskleidžia, kaip Lietuvoje žmonės žvelgė į keturis sodybos teritorijoje gyvenančius gyvūnus – paprastąjį žaltį, žebenkštį, baltąjį gandrą ir šelmeninę kregždę. Iš tyrimo paaiškėja, kad šie gyvūnai, su kuriais žmonės per šimtus ir net tūkstančius metų glaudžiai susigyveno, turėjo ne tik ūkinę, bet ir religinę reikšmę: jiems buvo priskiriamas namų ir ūkio globėjų vaidmuo. Be to, sodybų gyvūnų vaizdiniai buvo integruoti į sielos koncepciją ir pateko į pasakojimus apie gimimą, mirtį ir pomirtinį likimą. Žmonių ir sodybos gyvūnų sambūvis ne tik susieja skirtingas gyvybės rūšis, jų mitines reikšmes, bet į bendrą sistemą įrašo ir dievus. Dėl šios priežasties toks sambūvis vadintinas *šventuoju*.

RAKTAŽODŽIAI: sambūvis, paprastasis žaltys, šelmeninė kregždė, baltasis gandras, žebenkštis.

Šio tyrimo akstinas buvo noras pažvelgti į lietuvių tradicinę kultūrą iš ekologinės perspektyvos ir panagrinėti, kaip kultūroje atsiskleidžia tarp skirtingų gyvybės rūšių susiklostę santykiai. Kaip išeities taškas pasitarnavo giliosios ekologijos prielaidos, atveriančios sisteminių ryšių tarp skirtingų gyvybės formų tyrimo galimybę.

Ekologijos sąvoka toli gražu neapsiriboja gamtamokslinė sfera. Filosofas Alanas Drengsonas žurnalo *Trumpeter*, skirto giliosios ekologijos (angl. *deep ecology*) idėjoms plėtoti, steigiamajame numeryje rašė:

Siaurąja prasme ekologijos sąvoka nurodo į biologinę ekologijos mokslą. Tačiau ekologinės paradigmos ir principai plėtojami ir perkeliama į beveik visas disciplinas, ir šios paradigmos atskleidžia būdus, kuriais mes suvokiame ryšius ir sąveikas tarp gyvų būtybių, kurios viena kitai nustato vietą ir apibrėžia tapatumą. Pavyzdžiui, žmogaus ekologija ekologiniais veiksniais laiko ne tik mūsų biologines reikmes, bet ir asmeninius išgyvenimus bei dvasinius poreikius. Šia prasme ekologija yra ne redukuojanti aprėptis, bet

judėjimas visuminės (holistinės) vizijos ir [visuminių] pasaulio procesų suvokimo link. Gilioji ekologija siekia aprėpti visus egzistencijos lygmenis.¹

Ekologiniai ryšiai tarp skirtingų gyvybės rūšių egzistuoja daugelyje terpių. Šis straipsnis apsiriboja lietuvių žemdirbio sodyba ir nagrinėja sąveiką tarp žmonių ir tų sodybos gyvūnų, kuriuos biologai vadina sinantropiniais (pvz., gandrai, žebenkštis, kiaunė, pelė, karvelis, žaltys ir kt.). Tai laukiniai gyvūnai, kurie savo buveinėmis pasirenka žmonių gyvenamą ar ūkinę erdvę, joje įsikuria ir gyvena daugiau ar mažiau nepriklausomai nuo žmogaus. Nuošalyje liks naminiai, žmonių auginami ir maitinami gyvūnai, negalintys savarankiškai išgyventi gamtoje (pvz., galvijai, naminiai paukščiai), – šis straipsnis ne apie juos.

Pagrindinis tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kokiomis prielaidomis grindžiamas darnus žmonių ir laukinių gyvūnų sambūvis tradicinėje lietuvių žemdirbio sodyboje. Kodėl kai kurie laukiniai gyvūnai renkasi žmonių, užsiimančių žemdirbyste, sodybas? Ir kodėl žmonės ne tik leidžia laukiniams gyvūnams įsikurti sodybose, bet kai kuriais atvejais netgi siekia, kad jie čia gyventų, pavyzdžiui, kelia lizdus gandrų? Nors žodis *sambūvis* yra iš gamtos mokslų ateinanti sąvoka, apibūdinanti rūšių sugyvenimą ekologinėje sistemoje, šiame tyrime sambūvis pirmiausia nagrinėjamas kaip reiškinys, kuriame esminį vaidmenį vaidina kultūra – žmogaus požiūris į gyvūnus ir jo laikysena jų atžvilgiu. Būtent kultūros sąlygotos pasaulėžiūrinės nuostatos lėmė palankų žmogaus požiūrį į tiriamus sinantropinius gyvūnus ir suformavo elgseną, kuri leido užtikrinti darnų žmonių ir gyvūnų sugyvenimą sodybos erdvėje.

Tyrimui pasirinkti keturi būdingi lietuviškos sodybos gyvūnai, kurių paveikslai lietuvių kultūroje yra labai ryškūs: tai paprastasis žaltys, žebenkštis, baltasis gandrai ir šelmeninė kregždė. Apie šiuos gyvūnus daug žinių teikia ir tautosakos tekstai, ir istoriniai šaltiniai. Papildoma svari priežastis pasirenkant šiuos gyvūnus yra tai, kad jie buvo žmonių globojami, o kai kurie jų (žaltys, kregždė) laikyti šventais. Tyrimu siekiu atskleisti, kokios šių gyvūnų savybės pasitarnauja konstruojant mitines reikšmes ir sakralines vertes, kurios tampa esminiu motyvu juos globojant ir saugojant.

Pagrindiniai tyrimo šaltiniai yra liaudies tikėjimai ir pasakojimai, užrašyti nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio; šią medžiagą papildė etnografiniai duomenys ir

1 “Ecology in the narrow sense refers to the biological science of ecology. However, ecological paradigms and principles are being developed and applied in almost all disciplines, and these paradigms have to do with the way we approach understanding the relationships and inter-connections *within* and *between* living beings which give to each its special place and identity. Human ecology, e. g., must certainly take account of the role of our subjective lives and spiritual needs, as well as our biological ones, in terms of their ecological effects. Ecology in this sense is not a reductionist undertaking, but a movement toward a more whole (or holistic) vision and understanding of world processes. Deep ecology seeks to look into all levels of existence” (Drengson 1983: 2; lietuviškas vertimas mano – D. V.).

istoriniai liudijimai. Siekdama įvertinti laukinių gyvūnų elgseną, poreikius ir ryšį su žemdirbyste, pasitelksiu gamtos tyrėjų darbus. Nėra abejonių, kad lauko tyrimai taip pat galėtų daug pasakyti apie santykius su sinantropiniais gyvūnais (kai kurie jų ir šiandien tebegyvena sodybose, nors nebe taip gausiai). Tačiau tai būtų jau kitas tyrimas, kuris galėtų pratęsti istoriškai ir folkloriškai dokumentuotus tyrinėjimus ir atskleisti ženklus tradicijos pokyčius, įvykusius nuo XX a. vidurio įsivyravus pramoninei žemdirbystei.

Straipsnį sudaro dvi dalys. Pirmojoje bus kalbama apie ūkines prielaidas, leidusias atsirasti tiriamų gyvūnų (paprastojai žalčio, žebenkšties, šelmeninės kregždės, baltojo gandro) ir sodybose gyvenančių žmonių ekologiniam sambūviui. Šioje dalyje daugiausia dėmesio skirsiu žemdirbystės raidos procesui ir agrarinio kraštovaizdžio formavimuisi; tai leis paaiškinti, kada ir kodėl laukiniai gyvūnai įsikūrė žemdirbių sodybose. Antrojoje dalyje į darnų žmogaus ir gyvūnų sambūvį bus pažvelgta iš žmogaus pozicijų, kodėl sodybų gyventojai užtikrino sąlygas tiriamiesiems gyvūnams gyventi sodyboje ir kokios priežastys lėmė, kad šie gyvūnai buvo ne tik saugomi ir globojami, bet ir sakralizuojami.

SODYBA IR JOS GYVŪNIJA ŽEMDIRBYSTĖS RAIDOS KONTEKSTE

Tradicinė ūkininko sodyba, pažįstama iš XIX a. pabaigos–XX a. vidurio etnografinės, yra žemdirbio sėslaus gyvenimo būdo atspindys. Nors jos ūkiniai ir architektūriniai sprendimai laikui bėgant kito, tačiau sodybos aplinka išliko svarbiausiu veiksmu susidarant žmogaus santykiui su gamta. Kaip tik sodybose iš kartos į kartą buvo perduodama per šimtmečius sukaupta ūkinė ir dvasinė patirtis, čia ilgiausiai išliko tradicinė gyvensena ir mąstysena. Nuo sodybos pradėdavo formotis žmogaus santykis su aplinka. Kultūros tyrėjai sodybą yra linkę laikyti lietuvių kultūros šerdimi, jos centru:

Sodyba su namais, kasdienine buitimi, kalba, daiktais ir supančia gamta – tai tas lopšys, kuriame užgimė ir brendo šeimos tradicijos, buvo mokomasi gyventi, augti ir skleistis. Iš praeities atėję daiktai byloja apie dievų ir žmonių dermę, apie suprastą gyvenimo grožį, darną ir paprastumą (Bertašiūtė 2007: 56).

Viktorija Daujotytė sodybą laiko svarbiausiu žemdirbių kultūros kūriniu:

Svarbiausias žemdirbių kultūros kūrinys yra *kaimas* (ta pati šaknis kaip ir *šeima*, *kieimas*), *sodyba*. Tai lyg lizdas, iš kurio žemdirbių kultūra kilo, plėtojosi, *pasakojosi* apie save, prisimindama, kas jau pasakota, tęsdama ir perkeisdama pagal ir pasąmoningai veikiančias tapatybės linijas. Prigimtinės kultūros pirminiam suvokimui svarbi Kazio

Šešelgio monografija *Savaimingai susiklostę kaimai* (1988) iš serijos „Lietuvių liaudies architektūros paminklai“. Svarbus pats akcentas – *savaimingai*, tarsi iš pirminių paskatų, iš pirminių orientacijų erdvėje ir laike, iš gražumo, patogumo, naudingumo vienovės (Daujotytė 2017: 101).

Nėra lengva paaiškinti, kuo traukia lietuviška sodyba. Algimantas Bučys atsakymą randa nepriklausomame, suvereniame gyvavimo būde:

[M]ano suartėjimas su žeme įvyko Suvalkijoje – sodyboje, apsodintoje eglėm, vaismedžiais, krūmais... Aš ilgai negalėjau suprasti, iš kur ta sodybos galia. Tik pražilęs pradėjau suvokti, kad *sodyba – kaip karalystė: viskas čia yra – ir karalius, ir karalienė, ir karalaičiai, ir tarnai. Tai kaip atskira karalystė, atskira valstybė* (ten pat: 90; išskirta mano – D. V.).

Algimanto Bučio, Viktorijos Daujotytės, Kazio Šešelgio, Rasos Bertašiūtės pastebėjimai pabrėžia ypatingą sodybos bruožą – savaimingai susiklostančius santykius su aplinka ir glaudžius ryšius tarp atskirų sodybos dalių. *Karalyste* galima pavadinti tik tokią sodybą, kurioje santykiai tarp pastatų, erdvių, žmonių, veiklų yra darnūs, vienas kitą palaikantys ir iš vidaus organizuojami. Sodyba nėra kuriamą pagal išankstinį planą, ji tarsi pati save kuria. Ši tema tapo Arvydo Šliogerio ir Viktorijos Daujotytės filosofinių svarstymų objektu:

A. Š. Ir koks puikus žodis – sodyba! Sodyba kaip Gamybos ir Kūrybos antipodas. Tai, ką tu pasodini – ne ką pagamini, ne ką sukuri, bet ką augini, ką puoselėji kaip Dangaus ir Žemės dovaną. Tai ne gamyba, ne statyba, ne montavimas, ne kūryba. Sodyba – man pastaruojau metu tai vienas gražiausių žodžių. Pats gyvybės principas!

<...>

V. D. Ir sodybos tu negali taip paprastai įsigyti, kur nors nuvažiuoti ir nusipirkti prie ežero.

A. Š. Ir ji negali būti tavo. Sodybą Tau dovanoja nežmogiškieji daiktai, nuo kurių Tu priklausai.²

Sodybos erdvė priklauso visiems jos gyventojams, ne tik žmonėms. V. Daujotytė pažymi, kad „prigimtinę kultūrą išsupusios lietuvių sodybos ir jų takai priklausė žmonėms, juos išmynusiems, bet buvo ne tik jų“ (Daujotytė 2017: 291). Pratęsiant V. Daujotytės mintį, galima vardyti daug sodyboje gyvenančių būtybių – čia peri

.....
2 „Namai ir benamystė literatūroje: literatūrologai Viktorija Daujotytė, Regimantas Tamošaitis, filosofas Arvydas Šliogeris, kultūrologas Vytautas Rubavičius (2)“, *Metai*, 2008, Nr. 6, prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/3398-namai-ir-benamyste-literaturoje-2?catid=492%3A2008-nr-6-birzelis>, [žiūrėta 2018-06-04].

varnėnai, ūbauja pelėdos, dūzgia bitės, lizdus lipdo kregždės ir t. t. Daug gyvų padarų randa prieglobstį pirkioje, sode, darže, kieme, tvarte ar kluone.

Lemiamą vaidmenį kuriantis sodybai turėjo žemdirbiškas gyvenimo būdas. Kiek sena žemdirbystė Lietuvoje?

Žemdirbystės pradžia mūsų krašte datuojama vėlyvuuoju neolitu, tai yra laikotarpiu nuo 3100–2900 iki 2100–2000 m. pr. Kr., kai iš žemės ūkio (kultūrinių augalų ir naminių gyvulių) gaunamas maistas peržengė penkių procentų maisto išteklių ribą (LI 1: 174). Vis dėlto procesas, kurį žymėjo prasidėjęs miškų kirtimas ir gausėjančios pievų (ganyklų) žiedadulkės, buvo labai lėtas. Tik praslinkus daugiau kaip tūkstančiui metų, vėlyvojo bronzos amžiaus (nuo 900 iki 500–450 m. pr. Kr.) pabaigoje, radosi ariamosi žemdirbystė; ją liudija išaugęs miškų kirtimas (LA 2: 189–190; Girininkas, Daugnora 2015: 211). Tačiau, net ir atsiradus arklui, ne javų ar kitų augalinių kultūrų auginimas pirmiausia žengė į priekį: iki VIII a. Lietuvos teritorijoje vyravo gyvulininkystė, panašiai kaip laisvųjų germanų genčių ekonomikoje (LA 2: 190, 235; LI 2: 165). Milžiniškas žemdirbystės šuolis įvyko tik IX–XII a., atsiradus žagrei. Šiuo laikotarpiu žemdirbystė tapo svarbiausia ūkio šaka, o grūdinis maistas – mitybos pagrindu: jis ėmė sudaryti iki 60 procentų maisto išteklių (LI 2: 210; LA 3: 270). Nuo IX iki pat XX a. vidurio, kol pradėjo vyrauti pramoninis ūkininkavimas³, žemdirbystė buvo svarbiausias pragyvenimo šaltinis, o susiformavusi žemdirbių gyveniena išliko stabili daugiau kaip tūkstantį metų.

Plečiantis žemdirbystei kito ir sodybos – jos augo, plėtėsi, daugėjo ūkinių pastatų, reikalingų gyvuliams ir maisto atsargoms laikyti. Nuo žmogaus ūkinės veiklos priklausė, kokie laukiniai gyvūnai ir kada įsikūrė sodybos aplinkoje. Skirtingos rūšys žmonių gyvenamoje erdvėje apsigyveno ne tuo pačiu metu – žebenktis ir žaltys čia glaudėsi nuo seniausių laikų, kiek vėliau susidarė sąlygos kregždėms, o gandras laikytinas naujausiu sodybos įnamiu.

Bene daugiausia tyrėjų dėmesio iki šiol yra sulaukę žalčiai, kurių gyvenimą lietuvių sodybose plačiai nušviečia istoriniai šaltiniai. Nors žaltys yra būdingas miškų zonos sodybų gyvūnas, tačiau senuosius autorius, ypač užsieniečius, stebino jų gausa Lietuvoje. Taip atsitiko dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, skirtingai nei Vakarų Europoje, žalčiai gyveno daugelyje sodybų, o antra, jie buvo laikomi šventais namų gyvūnais (plačiau apie tai bus kalbama antroje straipsnio dalyje). Dėl šios priežasties su žalčiais, kaip su senosios religijos liekana, imta kovoti. Žalčių tema ypač aštriai iškyla Katalikų bažnyčios dokumentuose. XVI–XVIII a. Lietuvos jėzuitų misijų aprašuose pasakojama apie Bažnyčios tarnų vykdytą brutalų namų žalčių naikinimą

.....
3 Lūžis įvyko XX a. viduryje, kai atsirado galinga žemės ūkio technika ir chemizuotas žemės ūkis. Tai iš esmės pakeitė ir visuomenės socialinę sudėtį. 1923 m. net 78,76 procento visuomenės gyveno iš žemės ūkio, o 2009 m. besiverčiančių žemdirbyste ir iš jos gyvenančių beliko vos 8,2 procento (Norkus 2013: 32).

kirviu, ugnimi ir vandeniu⁴. Šį konfliktą sukėlė religinės simbolikos skirtumai: priešingai nei indoeuropiečių dvasinėje tradicijoje, žaltį siejusioje su gyvybe ir sveikata, krikščioniškoje mitinėje vaizdinioje šiam gyvūnui priskiriamos demoniškos savybės. Vakarų Europoje įsigalėjusi krikščionybė lėmė greitą žalčių simbolinį ir fizinį išstūmimą iš žmonių gyvenimo (Lenders, Janssen 2014: 330). Europoje žalčių sakralinės reikšmės atspindžių išliko tik tautosakoje, pavyzdžiui, plačiai paplitusiame siužete apie žalčius, besimaitinančius iš vaikų dubenėlio. Tokį žaltį užmušus, šeimą išstinkanti nelaimė (žr. ATU 285). Šis siužetas labai gerai žinomas tiek Lietuvoje (Luven 2001: 430–460), tiek kitose Europos šalyse.

Olandų mokslininkai Robas Lendersas ir Ingo Janssenas teigia, kad paprastasis (geltonskruostis) žaltys (*Natrix natrix*) žmonių sodybose atsirado kartu su žemdirbyste, kai buvo pradėti laikyti naminiai gyvuliai; Olandijos teritorijoje tai būtų vėlyvasis mezolitas (5500–5300 iki 5100–4800 m. pr. Kr.) (Lenders, Janssen 2014: 327). Lietuvoje, kaip jau buvo minėta, žemdirbystė atsirado daug vėliau – vėlyvajame paleolite. Kadangi žalčiukams iš kiaušinių išsiriti būtina aukšta temperatūra, žemdirbio ūkyje besikaupiančios puvenų ir mėšlo krūvos tampa žalčiams patrauklia buveine. Anot R. Lenderso ir I. Jansseno, žalčių kaulų, kaukolių ir kiaušinių lukštų radiniai, aptinkami priešistorinėse Olandijos gyvenvietėse, rodo jų sąsają su žemdirbyste nuo pat jos pradžios (ten pat). Atitinka ir bendrosios sąlygos: tiek žmonėms, tiek žalčiams gyventi tinka sausos vietos netoli vandens. Vandens telkiniai yra svarbūs žalčių mitybai, nes pagrindinis jų maistas – varliagyviai, daugiausia pilkosios rupūžės ir pievinės varlės⁵.

Žalčių sąsaja su sodybvietėmis, užtikrinančiomis žalčių dauginimąsi, laikoma sėkmingo jų populiacijos augimo prielaida; žmonių kultūra, pradėdant nuo neolito, sukūrė sąlygas žalčių išlikimui, dauginimuisi ir plitimui ne tik šiaurės kraštuose, bet ir Centrinėje bei Pietų Europoje (ten pat: 341).

Daug mažiau tyrinėtojų dėmesio Lietuvoje sulaukė žebenkštis (*Mustela nivalis*). Tautosaka rodo, kad žmonės su žebenkštimi siejo naminių gyvulių sėkmę – kokios spalvos žebenkštis pasirodo sodyboje, tokio plauko gyvulius ir reikia laikyti. Tai pats mažiausias Lietuvos plėšrūnas, sveriantis vidutiniškai tik 55 gramus. Žebenkštis nėra priklausoma nuo žmogaus veiklos; ji gali gyventi ir žmonių visai negyve-

4 Plg. 1725–1726 m. Vilniaus jėzuitų vizitacijų ataskaitą: „Kad toje žemėje šis demonas nebūtų daugiau garbinamas, šešis dievus pagirnius (*pagirnios deyvios*), iš pakampių ištraukęs, *sumečiau į vandenį ar į ugnį*. Tokių ar į juos panašių prietarų buvo išnaikinta daugiau kaip 100“ (BRMŠ 4: 125). Taip pat žr. Stanislovo Rostovskio *Lietuvos jėzuitų provincijos istoriją* (1768): „[I]š šaknų buvo išrauti ąžuolai, kuriems vyrai, ir liepos, kurioms moterys [aukodavo aukas] manydami, kad jie globoja derlių ir namų turtą. Tuo pačiu metu, dievus naikinant, kirviais buvo užkapotas *Ceroklis*, iš pragaro kilęs vaišingumo dievas, kuriam kvaili žmonės aukojo pirmuosius kiekvieno valgio kąsnius ir pirmuosius kiekvieno gėrimo gurkšnius“ (BRMŠ 4: 146).

5 https://en.wikipedia.org/wiki/Grass_snake

namose miškingose vietose. Kadaisė tai buvo miško medžiotoja (žebenkštis atsirado Šiaurės Amerikos miškuose prieš trisdešimt milijonų metų, iš ten pateko į Euraziją), vėliau prisitaikiusi gyventi įvairiomis gamtinėmis sąlygomis – pievose, paupiuose, pamiškėse, miškuose, sodybose ir kitur (King, Powell 2007: 13). Kadangi žebenkščiai lizdas reikalingas tik jaunikliams vesti, jai svarbus ne tiek laikinas būstas, kuriam ji panaudoja pelių ar kurmių urvus, kiek medžioklės plotas, aršiai ginamas nuo kitų žebenkščių. Būdamos labai mažos, žebenkštys, kad išgyventų, turi dažnai maitintis, todėl jos yra nepaprastai plėšrios (ten pat: 128). Pagrindinis jų maistas yra graužikai – rudieji ir pieviniai pelėnai bei miškinės pelės; taip pat jų grobiu gali tapti paukščiai ir jų kiaušiniai, varliagyviai, driežai ir bestuburiai. Dėl mažo ir lankstaus kūno žebenkštys gali landžioti pelių, pelėnų ar kurmių urvais; čia jos trumpam ir apsistoja⁶. Prie žmonių sodybų jas atveda rudenį į namus plūstančios ir sodybose žiemojančios pelės. Lietuvoje žmonės žebenkštį pažįsta kaip pelių medžiotoją, plg.: „Žebenkštis peles labai gaudo *Btrm*“, „Tai tep peles žibinkštukė ir išnaikino *Rdm*“ (LKŽe: žebenkštis, žibinkštė). Graužikų, gadinančių maisto atsargas, naikinimas teikia didelę ūkinę naudą žmogui⁷.

Iš sodybos paukščių Lietuvoje (beje, taip pat ir kitose Europos šalyse) didelio dėmesio ir pagarbos nusipelnė kregždė ir gandrai. Šelmeninės kregždės (*Hirundo rustica*) yra plačiausiai pasaulyje paplitę kregždinių šeimos paukščiai, gyvenantys visoje Eurazijoje ir Šiaurės Amerikoje iki daugmaž 63–66° į šiaurę, išskyrus arktinę tundrą, dykumas ir miškus. Jų išplitimą lėmė glaudus ryšys su žmonių gyvenimu, nes kregždės lizdams dažniausia renkasi žmogaus pastatytus statinius ir tiltus (Scordato, Safran 2014). Kitaip nei kitos kregždžių rūšys, pavyzdžiui, langinės kregždės, jos lizdus tvirtina ne iš išorinės pusės, o pastatų viduje, po stogu; ypač tai būdinga šelmeninėms kregždėms, gyvenančioms Centrinėje ir Šiaurės Europoje (Turner 2006: 100). Šiandien šie paukščiai labai retai renkasi natūralias lizdavietes – uolų plyšius, įgriuvas ar medžių dreves, kaip prieš tūkstančius metų darė jų protėviai, todėl didžioji jų populiacijos dalis priklauso nuo žmogaus veiklos. Manoma, kad kregždės dar priešistoriniais laikais „užkariavo“ Euraziją drauge su žmonių migracija į rytus ir į šiaurę (Scordato, Safran 2014)⁸.

Į žmonių sodybas šelmenines kregždes pritraukia ne tik pastogė – ilgalaikiai mediniai ar akmeniniai statiniai, bet ir joms tinkamo maisto ištekčiai. Geros mitybos sąlygos joms susidarė žmonėms pradėjus laikyti naminius gyvulius, viliojančius į sodybą ir ganyklas vabzdžius bei muses; tai puikus maisto šaltinis paukščiams, kurie

6 http://animaldiversity.org/accounts/Mustela_nivalis/

7 https://animaldiversity.org/accounts/Mustela_nivalis/

8 Kad kregždės seka paskui žmones, rodo gana nesenas šių paukščių arealo plėtimasis Amūro regione Rusijoje; čia kregždės išplito tik XVII a., atsikėlus rusų imigrantams. Panašus reiškinys stebėtas ir Šiaurės Amerikoje; ten kregždės plito tiesiant geležinkelius ir statant naujus miestus (Turner 2006: 101; Zink... [et al.] 2006).

maitinasi skraidydami ore (ten pat). Prie kregždžių populiacijos augimo prisidėjo ganykloms ir javų auginimui reikalingas miškų kirtimas – šelmeninės kregždės yra atviro kraštovaizdžio paukščiai; jos nemėgsta miško, išskyrus pakraščius, kur gali rasti maisto. Kregždėms labiausiai tinka karvių ganyklos, kur kas mažiau jos mėgsta avių ganyklas bei dirbamus laukus, dar mažiau – dirvonus. Ūkiuose, kur laikomos karvės, maisto kregždėms būna beveik dvigubai daugiau nei kituose (Turner 2006: 105, 106). Savo ruožtu žmogui kregždės naudingos dėl to, kad sunaikina legionus vabzdžių, kenkiančių pasėliams ir gyvuliams⁹.

Kregždžių gyvenimas sodybose visoje Europoje yra tapęs kaimiškos gyvenamosios ženklu. Lietuvoje kregždės dažnos kaimo gyvenvietėse, miesteliuose, o ypač vienkiamiuose (LF 2: 48). Kadangi kregždžių gyvenimui palankios sąlygos atsiranda dėl gyvulių ūkio, tad šiuos paukščius galima laikyti sodybų įnamiais nuo gyvulių auginimo pradžios.

Su žemdirbystės veikla susijęs ir baltųjų gandrų populiacijos didėjimas Europoje. Tačiau gandrų išplitimas į miškų zoną yra vėlyvesnis nei kregždžių, nes jiems, kad galėtų gyventi ir rasti pakankamai maisto (varliagyvių, roplių, vabzdžių, graužikų), reikalingi dideli atviro kraštovaizdžio plotai (priešingai nei juodiesiems gandrums, senai vietinei rūšiai, gyvenančiai girių glūdumoje). Sausringais metais jų pagrindinį maistą gali sudaryti beveik vien tik vabzdžiai ir graužikai, o drėgnesniais – daugiausia šlapžemių gyvūnai. Gandrų gausėjimo prielaida buvo lydimų skynimas, pievų ir šlapžemių plėtimasis naudojant jas gyvulių auginimui ir žemdirbystei (Dagys, Vaitkuvienė 2013: 10, 16; Janaus 2014). Manoma, kad Europoje gandrai išplito tik ankstyvaisiais viduramžiais, o, pavyzdžiui, Švedijoje baltųjų gandrų populiacija susikūrė tik XVI a., išskirtus miškų plotus¹⁰. Tikėtina, kad baltųjų gandrų plitimą Lietuvoje smarkiai galėjo paveikti minėtas žemdirbystės šuolis, vykęs IX–XII a. ir miškingumą sumažinęs iki 54 procentų. Didėjant atviriems plotams, gandrų skaičius Lietuvoje tolydžio augo; šiuo metu pas mus baltųjų gandrų peri mažiausiai 12 500–13 000 porų, tuo tarpu didžiojoje Vakarų Europos dalyje jie nyksta ar jau yra išnykę dėl pramoninio žemės ūkio (Dagys, Vaitkuvienė 2013: 10). Gandrams, skirtingai nei miško paukščiams, yra labai svarbu suskaidytas žemdirbystės kraštovaizdis, tai yra kai ariami laukai nėra labai dideli ir kaitaliojasi su pievomis, ganyklomis, dirvonais, krūmynais, šlapžemėmis, nes skirtingų biotopų sandūrose telkiasi daugiausia gandrums maitintis tinkamų gyvūnų (Latus, Kujawa 2005: 542). Toks kraštovaizdis kaip tik ir buvo būdingas Lietuvai iki pramoninio žemės ūkio. Perintys gandrai paprastai laikosi netoli sodybų, maždaug vieno ki-

9 *Animal Diversity Web: ADW* [Mičigano universiteto Gyvūnų istorijos, paplitimo, klasifikacijos ir apsaugos duomenų bazė], prieiga per internetą: https://animaldiversity.org/accounts/Hirundo_rustica/, [žiūrėta 2018-06-13].

10 https://en.wikipedia.org/wiki/White_stork

lometro spinduliu aplink lizdą, nors, ieškodami maisto, nuo jo gali nuskristi ir iki trijų–penkių, o kartais net iki keliolikos kilometrų (Dagys, Vaitkuvienė 2013: 10). Šie paukščiai ieško maisto drėgnose vietose – šalia upelių, kanalų, sekliuose tvenkiniuose ir balose, pievose, taip pat ganyklose, dirbamuose laukuose, neretai jų galima pamatyti neseniai suartuose arimuose (ten pat: 133). Teigiama, kad baltieji gandrai padeda riboti žemdirbystės kenkėjų populiacijas¹¹.

Žvelgiant į sinantropinių gyvūnų biologines savybes matyti, kad už suteiktą prieglobstį jie gali žmogui teikti tam tikros naudos: naikindami graužikus saugoti sodyboje sukauptas maisto atsargas, o laukuose, tvartuose ir ganyklose mažinti kenksmingų vabzdžių.

Vis dėlto nagrinėjamų sinantropinių gyvūnų ūkinė nauda yra ribota; pavyzdžiui, žaltys, nors ir gali maitintis pelėmis, tačiau iš jo mažai naudos saugant atsargas, nes jis aktyvus tik šiltuoju metų laiku, o žiemą, kai grūdai ir kitos maisto atsargos sukauptos namuose, miega. Daug akivaizdesnę naudą teikia žebenkštis – plėšri grobuonė, kurią patraukia žiemą prie sodybų plūstelėjusios pelės. Tai vienintelis iš tiriamų gyvūnų, apie kurio teikiamą ūkinę naudą byloja ir etnografiniai duomenys. O štai gandro indėlis į žemės ūkio naudą labai nepastovus – nors sausais metais jis daugiausia minta graužikais ir vabzdžiais, tačiau drėgnais metais didžiąją dalį jo maisto sudaro šlapžemių gyvūnai (ten pat: 10). Todėl aiškesnės naudos ūkiui iš gandro sunku tikėtis.

Keturi nagrinėjami gyvūnai turi savo ekologines nišas žemdirbio sodyboje, todėl jie išgyvena žmonių gyvenamojoje erdvėje. Žmogaus ūkinė veikla sukuria tinkamą aplinką jiems išgyventi ir pramisti. Gyvūnai įsikuria sodyboje ne tik dėl agrarinėje aplinkoje randamų maisto išteklių, bet ir dėl patogios ir saugios buveinės, tinkamos įrengti lizdą ir išauginti jauniklius (kiek kitaip yra tik žebenkštis atveju – ji nesunkiai gali rasti saugią vietą jaunikliams ne tik sodyboje, bet ir miške ar lauke; žebenkštys lizdą dažnai įsirengia pelių ar kitų graužikų urveliuose).

Gyvūnų vaidmuo sodybos gyvenime neapsiriboja ūkine nauda: į žaltį, žebenkštį, gandrą ir kregždę lietuvių kultūroje buvo žvelgiama ne tik kaip į ūkinius pagalbininkus, bet ir kaip į gerbtinus nežmogiškus padarus, turinčius ypatingų mitinių galių. Todėl antrojoje straipsnio dalyje panagrinėsiu gyvūnų mitinius bruožus ir pabandyčiau sučiuopti, kodėl šie gyvūnai kultūroje įgyja religinę reikšmę.

RELIGINĖ GYVŪNŲ REIKŠMĖ

Sodyboje gyvenantys žalčiai, gandrai, kregždės ir žebenkštys laikyti šventomis arba ypatingą dvasinę galią turinčiomis būtybėmis, nuo kurių priklauso sodybos ir šeimos gyvenimas:

.....

11 https://animaldiversity.org/accounts/Ciconia_ciconia/#b72ea21b6ad0964c27ebc50b42788f49

Kur žalčiai yra, tai ten tie *namai yra česlyvi*. Žaltys šventas, ir jis su vaikais iš vyno bliūdo valgydavo (LTR 1284/136/).

Gandrai kur apsigyvena, ten *piktosioms dvasioms nėra vietos*. Užtat lietuviai gandrus gerbia ir jų nešaudo. Nušauti gandrą skaitosi kaip padaryti žmogžudystę (Kaunas, LTR 1627/229/).

Kregždės – *šventi paukščiai*. Jei kuriuose namuose jos apsigyvena, tai ir tie *namai šventi*: jų perkūnas nemuša ir kt. nelaimės nelanko (Gudžiūnai, EIMKF: 89, nr. 929).

Kas kregždės lizdą bado, tai *vis tiek, kaip į Dievo akis duria*: tokius žmones Dievas baudžia (Panevėžys, EIMKF: 90, nr. 947).

Tvartuose, kuriuose yra daug žebenkščių, *gyvuliai vedasi*. Kokio plauko žebenkštis, tokio plauko gyvuliai einasi (Šiluvos vls., Rsn aps., LTR 611/28/).

Norint suprasti, kodėl minimi gyvūnai buvo laikomi šventais, nešančiais sėkmę ar baudžiančiais, reikia panagrinėti, kokias konkrečias religines funkcijas jie atliko žemdirbio sodyboje. Religinėmis funkcijomis šiame straipsnyje laikomi pasakojimuose, tikėjimuose bei papročiuose gyvūnams priskirti vaidmenys, kurie, nors ir išplaukia iš gyvūnų biologinių savybių, yra išplečiami suteikiant jiems mitinių galių. Tam, kad gyvūnai įgytų religinę funkciją, jie nebūtinai turėjo būti laikomi ir (ar) vadinaimi šventais; pati idėja, kad gyvūnai gali atnešti namams ir jų gyventojams sėkmę ir sveikatą bei ginti nuo stichinių nelaimių jau yra religinė. Norint nusipelnyti per gyvūnus pasireiškiančių galių palankumą, kartais buvo atliekami ir tam tikri ritualiniai veiksmai (pvz., žalčiams aukojamas pienas, gandro grįžimo proga kepama speciali bandelė). Vis dėlto turima tautosakos medžiaga dažniausiai kalba ne apie ritualus, bet apie religinius draudimus, kuriuos sulaužius, prarandamas gyvūnų palankumas.

Šiame skyriuje išsamiai nagrinėsiu, kokie religiniai vaidmenys buvo priskiriami žalčiui, žebenkščiai, kregždei ir gandrui ir kokiais mitiniais vaizdiniais, siužetiniais motyvais bei apeigine praktika tai buvo išreikšta. Nagrinėsiu keturias sritis, kuriose atsiskleidžia šių gyvūnų galios – tai (1) namų laimė, ūkinė sėkmė (atskirai (2) gyvulininkystės ir (3) augalininkystės) ir (4) žmogaus gyvybė bei sveikata. Gyvūnų religinių vaidmenų tyrimas padės atsakyti į klausimą, kodėl žmonės gerbė šiuos gyvūnus ir troško, kad jie gyventų sodybose.

Namų globa

Iš keturių tiriamų gyvūnų ryškiausią namų globos vaidmenį Lietuvoje vaidino žaltys. Apie šventųjų žalčių laikymą sodybose, jiems įrengtas namų šventyklėles bei apeigas, minimas pradedant nuo XV a., yra nemažai rašyta (Greimas 1990: 436–447; Ališauskas 2012: 99), todėl čia plačiau nekalbėsiu; tik atkreipsiu dėmesį,

kad XVIII a. istoriniuose šaltiniuose namų žalčiai įvardijami kaip dievai (ar, žiūrint iš krikščionių autorių pozicijos, kaip „demonai“):

Deiwey Pagirniai, tai yra *dievai, kurie žalčių pavidalu* vis dar [tebe]išlenda iš savo kampų į vidų (Ališauskas 2003: 612).

[K]adaise senieji lietuviai, *garbindami žalčius kaip dievus, manė žalčiuose slypint demonus* (BRMŠ 4: 121).

Dieviški žalčiai lokalizuojami apibrėžtoje erdvėje – namų šventyklėlėje arba šventajame namo kampe (žr. Greimas 1990: 428–429), o jų religinė reikšmė pirmiausia sieta su namų ir sodybos globa. Simonas Daukantas žalčius vadina *namų sargais*: „žaltius <...> gerbusis nomusi ir kutiesi, wadindamis juos nomu sargais“ (Slaviūnas 1947: 189). Jo teiginį palaiko XX a. pradžios tautosakos šaltiniai, patvirtinantys, kad žaltys yra „geras namų saugotojas, kuris sergsti namus nuo perkūno, ligos ir žmogžudystės“ (ELMKR: 142). Žalčiai laikyti ir tiesiogine apsauga nuo gyvačių:

Žalčius tvartuose laikydavo, nes kur yra žalčių, tai nėra gyvačių (Salako vls., LTR 1483/31/).

Žalčiai žmogų dažnai apgindavo. Sako, kartą gulėjo žmogus prie šieno. Atėjus gyvatė sako: „Kūmai, aš žmogų kirsiu.“ – „Nekliudyk“, – prašo žaltys“ (LMD I 474/1001/; dar žr. Slaviūnas 1947: 188).

Žalčio buvimas namuose kadaise laikytas labiau įprastu nei išskirtiniu dalyku; tuo tarpu žalčio neturėjimas buvo suprantamas kaip trūkumas: „Kratuose namuose jieji neapsigyvendava, tį, sakydava, nesčėstis bus“ (Aukštadvario vls., LTR 1580/901/). Su namų žalčio gyvenimu tiesiogiai sietas namų likimas. Motiejus Valančius *Žemaičių vyskupystėje* rašo:

Ligi šiolei žmonės tebetiki kiekvieną butą turint savą gyvatę, katros niekas negali kušinti, jei nori gyventi. Butai ketant iš kokios nors priežasties pragaišti, sako gyvatę tyčiomis išlendant iš papamačio ir ieškant, kas ją užmuštų. Metuose 1826 Darbėnų parakvijoje vieno ūkininko vaikai, atradę juodą gyvatę laidare ties pat kiemu, tūlyd užmušė. Ką pajautęs senis jų tėvas nuliūdo ir dideliai barė už tą darbą vaikus. Juokai vieni: atentį metų ponas ūkininko sugriaudino butą ir jos vietą išardino. Minkštaprotis žmogus ir galėtų tikėti taip įvykus iš priežasties užpampijimo kirmėlės (Valančius 1972: 338).

M. Valančius pažymi (kaip vyskupui priklauso, ir peikia) ūkininko įsitikinimą, kad namų sugriovimas atsitikęs „iš priežasties užpampijimo kirmėlės“. Tačiau

tikėjimas, kad namų gyvatės (žalčio) pražudymas reiškia namų pražūtį, išsilaikė dar mažiausiai šimtą metų.

Grėsmė namams gali iškilti ir dėl sodybos paukščių – kregždės ir gandro – nužudymo. Šie paukščiai, kaip ir žalčiai, yra namų globėjai, teikiantys laimę; sakoma: „Kieno namuose daugiausia kregždžių lizdų, tai tie namai laimingesni“ (Biržų vls., LTR 1471/14-6/); „Namai be garnio nelaimingi“ (Zapyškio apyl., LTR 458/78-6/). Šiuo atveju pabrėžiama, kad, išardžius lizdą ar nušovus paukštį, namai žūtų dėl stichinių nelaimių – gaisro, perkūnijos ar viesulo, kilusio savaime ar netgi pačių paukščių sukulto:

Jei kuriuose namuose apsigyvena kregždės, tai toki namai būna apsaugoti nuo perkūno, nuo ugnies. Jei kregždės lizdą išardai, išmeti kiaušinius arba vaikus, tai tie *namai greitai sudega* (Marijampolės aps., LTR 1551/70/).

Kai atskrenda skragždė ir sulipdo gūžtelę, tai ženklas, kad tie namai nedegs. Kas skragždės gūžtelę išdraska, tai skragždė išskrenda laukan, *susieška žarijų, ataneša ir užudega* (Salako vls., LTR 1779/121-34/).

Kas nukaus gandrą, to *namus padegs perkūnas* (Imbrado vls., LTR 1048/61-23/).

Išdraskius gandrą, tai to draskytojo *viesula[į] išgriauna namus* (Igliškėlių vls., LTA 2338/147/).

Gondra lėzda draskyte negal – ans supyks. Saka, ka kėtą kartą gspaduoriaus vaikė gondra lėzdą išdraskė, vo vakus išmušinieja. Tep tas gondrs supykės *atnešės degontį pagalį ėr sudeginės ėton jaujė*, kur bovės gondralizdis (Alsėdžių vls., LII ES TK: Paukščiai. Gandras).

Šventųjų gyvūnų žudymas ar jų buveinių naikinimas prilyginamas pačių namų griovimui, nes sodyba – tai ir žmonių, ir gyvūnų namai. Savo ruožtu gyvūnai, norėdami turėti sodyboje namus, meldžia žmogui sėkmės ir turto, plg.: „Kregždė skraidžiodama prašo Dievą, kad žmonės būtų turtingi, statytų daugiau trobų ir t. t.“ (Panevėžys, ELMKF: 89, nr. 936). Tuo kregždė skiriasi nuo pievose perinčių paukščių, pavyzdžiui, vieversio:

Kregždė prašo Dievo, kad žmonės gyventų ir jai statytų namus, kur galėtų vaikus perėti. O vieversys – kad visi mirtų, tai bus daugiau dirvonų, turės kur vaikus perėti (Obelių vls., LTR 1635/82/).

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad gandrai, kregždės ir žalčiai turi panašias namų globėjų funkcijas. Vis dėlto paukščių mitinis vaizdavimas skiriasi nuo žalčių. Tai

lemia iš esmės skirtingos tiriamų gyvūnų buveinės (pvz., atviras gandro lizdas ant stogo, uždaras kregždės lizdas viduje po stogu, žalčio dėtis puvenų ar mėšlo krūvoje), kūno sandara, išvaizda, budrumo ir miego ciklas, žiemojimo būdas ir t. t. Gandras ir kregždė siejami su ugnimi ir su dangumi: į juos nuskriaudusio žmogaus namus trenkia Perkūnas arba jie sudega ugnyje, nusiaubiami audros ir pan. Šių paukščių ugniniai bruožai išoriškai reiškiasi kūno ir plunksnų spalvomis. Etiologinės sakmės aiškina, kad kregždė nešusi į žemę ugnį ar žarijas, todėl jos pakaklė raudona (Vaitkevičienė 2001: 43), o gandro juoda uodega atsiradusi Dievui sušėrus gandrui liepsnojančiu nuodėguliu (LTR 374e/2874/, 4471/295/, 4728/66/). Be to, kontrastingos plunksnų spalvos – juoda ir balta (šviesiai pilka) suteikia dingstį dienos ir nakties, sniego ir žemės metaforiniam vaizdavimui. Anot Algirdo Juliaus Greimo, gandro baltos plunksnos siejamos su žiema – jei jis parskrenda pavasarį dar nenutirpus sniegui, „žiema jo baltą kailį pamilsta“ ir dar ilgai nesitraukia. Pavasarinė šlapdriba vadinama gandro kąsniais (šias jo pastabas apie gandro ryšį su žiema ir sniegu žr. Vaitkevičienė 2018, Nr. 10: 62).

Peršasi mintis, kad gandrai ir kregždės kadaise turėjo būti suvokiami kaip oro, atmosferinių dievų pasiuntiniai ar inkarnacijos – šią mintį paremtų slavų ir germanų mitologijos paralelės (Гура 1997: 664; Борејко, Грищенко 1999: 55–56). Iš šių paukščių elgesio spėjami orai – bus giedra ar lietus, sausi ar lietingi metai (EIMKF: 76–77, 91–92)¹², o ypač glaudus jų ryšys su perkūnija. Slavų tautosakos tyrėjai yra pastebėję, kad pavasarį, pirmąkart pamačius gandrą ar kregždę, atliekami panašūs apeiginiai veiksmai, kaip ir išgirdus pirmąją perkūniją (СД 1: 97; Гура 1997: 653). Taip pat ir Lietuvoje: verčiamasi kūliu ir pirmąkart sugriaudus, ir pirmąsyk pavasarį pamačius gandrą, plg.: „Pamačius garnį, reikia triskart versti[s] per galvą – būsi laimingas“ (Višakio Rūda, LTR 507/31–318/). Tikėtina, kad gandrai ir kregždė, ugnies ženklais pažymėti paukščiai, buvo Perkūno mitiniai pasiuntiniai sodyboje.

Kitoks buvo žalčių mitinis vaidmuo. Dėl ryšio su žeme juos reikėtų sieti ne su atmosferinėmis, bet su chtoninėmis dievybėmis. Žalčiams priskiriamas namų globos vaidmuo funkciškai atitinka Žemėpačio, sodybos dievo, sakralinę sritį. Pasak Mato Pretorijaus, aprašiusio XVII a. Prūsijos lietuvių religines apeigas, kaip tik ši dievybė saugo ir prižiūri trobesius (gyvenamuosius, ūkio ir kitus pastatus) ir visą juose esantį turtą, apsaugo nuo gaisro, žmonėms neša sėkmę, gerovę, laimina visus darbus, teikia sveikatą, guvumą ir linksmumą, lemia ūkio gerovę, gyvulių prieauglį, jų sveikumą, o su Žemynėlės pagalba teikia gausų derlių (Pretorijus 2006: 547–551; apie Žemėpatį dar žr. Greimas 1990: 436–449). Galima daryti prielaidą, kad žaltys

12 Pvz.: „Kregždės lietuviams mieruoja: jei greitai lekia iš viršaus ir vėl labai greitai apačion ir vėl viršun, net sparneliu žemę besčioja, žinai, kad bus lietus net su audra“ (EIMKF: 91, nr. 967); „Jei starkai, debesiai pakilus, skrisdami į jį žiūri ir per galvą verčiasi, bus ledų“ (EIMKF: 77, nr. 787) ir kt.

yra zoomorfinė dievo Žemėpačio išraiška; tolesnė analizė parodys, kad žaltys, kaip ir Žemėpatis, yra visapusiškai svarbus namų gerovei.

Naminių gyvulių globa

Du iš keturių nagrinėjamų gyvūnų – žaltys ir žebenkštis turi labai glaudų ryšį su naminiais gyvuliais. Štai žalčio nužudymas lemia ne tik namų (statinių) pražūtį, bet ir ūkinę nesėkmę – krinta gyvuliai. Prūsijos istorikas Christophas Hartknochas 1679 m. apie Prūsijos lietuvius rašė:

Yra tokių, kurie savo namuose laiko žalčius, ir jeigu šiems atsitinka kas nors blogo, bijosi sulaukti mirties. Man ne kartą pasakojo patikimi žmonės, kad Dievas kartais šitaip nubaudžia: jei žūsta šie žalčiai, nelaimingai krinta šeimininko bandos ir galvijai (BRMŠ 3: 88).

Panašių paliudijimų netrūksta ir iš tautosakos šaltinių:

Seniau žmonės žalčius laikydavo pirkioj. Jų nemušdavo, ba užmušus jis pakenkdavo žmonėms (gyvuliai gaišdavo) (Aukštadvario vls., LTR 1405/408/).

Kitą kartą tie žalčiai po visas trobas būdavę. Jie po du kiaušius dėdavę pavasarį. Tai per mėšlavežį, mėšlą mėždami, kai rasdavę mėšle, tai vėl atidedavę į tą pačią vietą, mėšlą atkabinę. O kad tuos kiaušius žalčių sutraiškydavę, tai tuoj to gaspadoriaus gyvuoliai išnykdavę (ŠLSA: 255).

Tikėta, kad žaltys atneša sėkmę gyvulių ūkiui: „Jei žaltys atšliaužia kieman, tada jį reikia pavaišinti pienu, medum ar kiaušiniene. Tada gyvuliai seksis, ir jų gyvatės nekirs“ (Smalvų vls., LTR 2069/290/). Pats žalčių buvimas gyvulių tvarte apsaugo gyvulius nuo ligų, manyta, kad „[j]eigu tvartan arba į kiaulinyčią ateina žaltys, negalima mušti, nors jis ir su paršeliais pažinda, – kiaušė tada neserga ligomis“ (Slaviūnas 1947: 189). Tačiau labiausiai žalčiai siejami su karvėmis; netgi manyta, kad jie gali čiulpti pieną iš karvės tešmens:

Žalktys žinda karves. Kai karve prie to priprunta, ir jei žalktys neateina, tai ana (karve) mauroja kai telioka (Salako vls., LTR 1487/146/).

Žaltys išmelžia žmonėms karves (Antanavo vls., Marijampolės aps., LTR 1312/65/).

Jei apsigyvendavo kieno namuose žaltys, seniau žmonės jo nevarydavo, mat jis užpykęs gali karves išžjisti, kartais ir valgi užnuodyti (Palėvenėlės apyl., LTR 1645/46/).

Kaip teigia gamtos tyrinėtojai, žalčiai negali maitintis pienu, nes nėra žinduoliai¹³. Todėl tikėjimus ir sakmes apie pieno iščiulpimą galima spėti atsiradus iš paplitusio siužeto apie pieną atimančias raganas. Siužetus suartina detalė, kad raganos tai daro pasivertusios rupūžėmis (KbLPTK 3: 220). Prie funkcijų ir siužetų kontaminacijos tikriausiai prisidėjo ir žalčio demonizavimas, jo vaizdavimas šėtono įsikūnijimu krikščioniškame diskurse – tai galėjo pastiprinti žalčių motyvo sujungimą su sakmėmis apie raganas ir burtininkus.

Kontraversiškas žalčio vaizdavimas tautosakoje (jis ir karvių globėjas, ir jas vogčia išžindantis padaras) būdingas ir slavams. Slavų tautosakoje šie motyvai kartais suderinami (pvz., manyta, kad ten, kur žaltys žinda karves, gyvuliai auga sveiki), o kartais priešinami (pvz., tvarte gyvenantis naminis žaltys neleidžia raganoms atimti pieno) (Гыпа 1997: 315–316). Be to, tiek lietuvių, tiek slavų tautų folkloras išsaugojo tikėjimą, kad kiekviena karvė turinti savo žaltį, o jį užmušus, jinai nebeduodanti pieno. Todėl sakyta, kad parduodant karvę drauge su ja reikia atiduoti ir jos žaltį (ten pat: 314).

Vis dėlto žalčio ir pieno ryšys nėra vien tiktai vėlyvos kontaminacijos rezultatas. Istoriniai šaltiniai liudija, kad šventiesiems namų žalčiams buvo aukojama pieno (Ališauskas 2003: 612). Šie faktai byloja apie kadaise gyvavusią religinę praktiką. Žinant, kad žalčiai neminta pienu, tokia praktika aiškintina kaip aukojimas namų dievybei, greičiausiai – Žemėpačiui, jei žalčius laikysime jo zoomorfine išraiška. Kadangi žaltys atlieka gyvulių, ypač karvių, globėjo vaidmenį, pieno pasirinkimas aukai yra visai suprantamas. Nuomonę, kad žaltys iš tikrųjų geria pieną, galėjo suformuoti žalčiui būdingas liežuvėlio kaišiojimas, – taip darydami ropliai naudoja vomeronazalinį organą, kuris sustiprina jutimus, fiksuojančius feromonus¹⁴. Žvelgiant iš šono ir atrodo, tarsi žaltys ragautų. Ši jo savybė svarbi ir ritualams, kurių metu žalčiai buvo kviečiami „paragauti“ ant šventinio stalo sudėtų valgių ir taip juos palaiminti (Greimas 1990: 318).

Yra ir kitas gyvūnas, kuris, viena vertus, kaltinamas žindantis karvių pieną, o kita vertus, iškeliamas kaip galintis apsaugoti karves nuo raganų. Tai žebenkštis. Lietuvių tautosaka nepateikia daug žinių apie žebenkštį, tačiau šis gyvūnas labai

13 Tadas Ivanauskas rašė, kad tikėjimas, jog žaltys melžia karvę, o „pastaroji prie jo taip pripranta, jog, netekusi žalčio, baubia ir mauroja lyg veršiuką pametusi“, yra tik pasaka. Jis pabrėžia, kad „žaltys neturi jokio pamėgimo gerti pieną“ (Ivanauskas 1982: 119). Ekologas Erlandas Paplauskis taip pat tvirtina, kad žalčiai negeriantys pieno: „Pienu minta tik žinduoliai. O roplys nėra žinduolis, jis neturi tokių fermentų, kurie suvirškintų pieną. Jį žaltys gertų tik iš didžiulio troškulio, jei visiškai nebūtų vandens“ (*Kauno diena*, 2014, geg. 28, prieiga per internetą: <http://kauno.diena.lt/naujienos/ivairyenybes/gamta/sode-apsigyveno-zaltys-631983>, [žiūrėta 2018-09-08]).

14 *All You Need is Biology: a Professional Blog about Biology*, prieiga per internetą: <https://allyouneedisbiology.wordpress.com/tag/jacobsons-organ/>, [žiūrėta 2018-06-06].

gerai žinomas slavų tautosakoje (Гыпа 1997: 232, 237). Žebenkštis, kaip ir žaltys, globoja gyvulius ir dažniausiai ją galima pamatyti tvartuose ar šalia jų. Slavų ji laikyta ne mažiau šventa kaip žaltys, – abu šie gyvūnai įkūnija sodybos dievybę *Domovoj* (rus. *Домовой*), tai yra Naminį, nuo kurio priklauso namų, ūkio ir šeimos laimė. Tikėta, kad užmušus žebenkštį miršta kas nors iš šeimos arba krinta gyvulys (ten pat: 228, 232). Slavų sakmės apie žebenkštį atitinka siužetus, Lietuvoje ir Latvijoje vaizduojančius atsitikimus su žalčiais: užmušus žebenkštį, kitos žebenkštys atkeršija apnuodydamos pieną; o jei žmogus, ardamas ar dirbdamas kitus darbus, į kitą vietą laikinai perkelia žebenkštis lizdą, ji užnuodija vandenį, kurį, lizdą gražinus atgal, išlieja ant žemės, kad žmogus neapsinuodytų (ten pat: 203–204). Šis pasakojimas plačiai paplitęs ir lietuvių bei latvių tautosakoje (Luven 2001: 430–460), skirtumas tik toks, kad čia pagrindinis veikėjas yra žaltys, o ne žebenkštis.

Tikėjimai, kad žebenkštis lemia gyvulių sėkmę, žinomi iš viso Rytų Baltijos regiono; be Lietuvos, minėtina Rytų Prūsija, Latvija, Estija. Renkantis gyvulį, stengiasi jo plauką taikyti prie žebenkšties spalvos (Гыпа 1997: 236; LTT 26604–26613). Nors baltų tautosakos duomenys apie žebenkštį ne tokie gausūs kaip slavų, tačiau medžiaga neabejotinai koreliuoja. Svarbiausia žebenkšties teikiama nauda laikyta gyvulių globa:

Jei namuose yra žebrinkštė, tai gyvuliai gerai rankon eina (Gustonys, EIMKF: 229, nr. 2905).

Kai žebenkštulį pamatysi apie savo trobas, gyvuliai seksis /z (LKŽe: žebenkštis).

Jei žebrinkštę užmuši prie namų, tai, sako, gyvuliai dvės (Pajstrys, EIMKF: 230, nr. 2917).

Vis dėlto žebenkšties teikiama globa grindžiama tam tikromis sąlygomis, kurias kelia aikštingoji plėšrūnė, – gyvuliai turi būti tokios pat spalvos, kaip ir ji. Šis tikėjimas yra paplitęs visoje Lietuvoje, užrašytas daugybę kartų:

Žibinkštę apie triobas matyt – dalia. Kokio plauko žibinkštę pamatysi, tokio plauko galvijai eis rankon (pasives) (BsJK: 381, nr. 145).

Kokią žebrinkštę pamatai prie namų, tokios spalvos gerai einasi gyvuliai; jei jie bus ne tokios spalvos, tai dvės (Pajstrys, EIMKF: 229, nr. 2910).

Kokios spalvos ažumuši žibinkštį, tokios spalvos pascips karvė (Dainava, Armoniškės prp., Lydos aps., LMD III 99b/56/).

Žebenkštis gali ir pati nulemti sodyboje laikomų gyvulių spalvą:

Jei par gulinčią veršingą karvę perbėga žebinkštė, tai kokios buvo spalvos žebinkštė, tokiai bus ir veršiukas: jei balta, tai veršiukas baltas, jei marga – margas (Šeduva, EIKMF: 229, nr. 2912).

Jei pamatysi žebrenkštę, tai žinok, kad kokio plauko buvo žebrenkštė, tokio pat plauko bus karvės (Velykiai, EIKMF: 229, nr. 2913).

Globodama tokios pat spalvos gyvulius kaip ji pati, žebenkštis ne tik kad nemėgsta, bet ir engia kitokio plauko gyvūnus – juos kutena, jodo ar kitaip kankina. Nors šie tikėjimai labiausiai paplitę slavų pasaulyje (Гыпа 1997: 240), bet nemažai jų randame ir Lietuvoje:

Kuriuos namuos kokia žibinkštė būva, tokios keltuvos vedas. Jeigu žibinkštė būva juoda, turėk arklius ir karves, kiaules, aveles juodas – tada viskas vesis. Jeigu žibinkštė būva marga, turėk gyvulius margus. Nė vienutis tavo teliukas nedvės, kad bus tokio plauko kaip žibinkštė ([pavyzdžiui,] jeigu baltus turėtum, kad būt jūsų name balta žibinkštė). Ana tankiai pasrodžia savo naminiam. Kai regėsi žibinkštę – sėdi, pirmom kojelėm bovijas, – žinok, kad ana linksma iš tavo pasisekimo. Kad tu nupirktum gyvolį kito plauko, žibinkštė atlėkus apšiktų, ir gyvolis išdvėst (LMD I 254/391/).

Kokio plauko pamatei žebinkštę savo namuos, tokio plauko ir laikyk gyvulius. Jei žebinkštė perbėgs per gyvulį kitokio plauko, tai gyvulys gaiš (Palėvenys, EIMKF: 230, nr. 2921).

Arklius tvartuose labai nuvargina ir žibinkštės. Jos arklius kutena, tai jie ir daužos. Sako, kad tai tikrai būna. Keli ūkininkai savo akimis matė, kaip žibinkštės kuteno arklius (Skiemonių vls., LTR 1948/126/; plg.: Jei arkliai tvartuose sušyla, tai žalčiai ant jų jodinėja – Naujamiestis, EIMKR: 143).

Tikėjimas, kad žebenkštis perbėgtas gyvulys nugaiš ar tiesiog negalės atsikelti (bus suparalyžiuotas), buvo žinomas visoje Lietuvoje. Tačiau žebenkštis sukelta liga laikyta pataisomu dalyku – yra užrašytas ne vienas gydymo būdas, pavyzdžiui, naudotas žebenkštis kailiukas:

Tūli ūkininkai lietuviai laiko pasikavoję skūrelę žebenkštis, nes mat kad žebenkštis perlipa per gyvulį, tada gyvulys negali atsikelti. Tada reikia pervilkti per tokį gulintį gyvulį žebenkštis skūrelę, o gyvulys vėl valnas, gali atsikelti (BsJK: 329, nr. 106).

Gyvulių sveikatos sutrikimų gali sukelti ir kiti sodybos gyvūnai, jeigu jie perlekia ar peršliaužia per gyvulį:

Laikydavo žalčius namuose ir girdydavo pienu. Arba tvartuose. Jei žaltį užpykdo, tai jis peršliaužia per gulintį gyvulį – tas gyvulys nesikelia (Simno vls., LTR 1445/62/).

Blezdinga karvei kai išleikia per papilvę – sutinsta tešmuo (Ylakių vls., LTR 486/25-96/).

Gandras nors ir negali pralįsti pro gyvulio papilvę kaip kad kregždė ar perbėgti (peršliaužti) per nugarą kaip žebenkštis ar žaltys, tačiau gali pakenkti tiesiog užtūpdamas ant tvarto stogo: „Dar kiti žmonės sako, kad kai busilas, užtūpęs ant tvarto, sukleetuoja, tai tame tvarte neisis gyvuliai“ (Liškiavos vls., LTR 374e/2966b/). Tokios pasekmės laikytinos nuo gyvūnų prigimties priklausančiu reiškiniu; pavyzdžiui, kregždė, turinti raudonos (t. y. *ugnies*) spalvos pagurklį (Vaitkevičienė 2001: 43–44), sukelia *uždegimą* – karvės tešmens tinimą arba kraujavimą. Dauguma atvejų yra randamas vaistas ar kita išėitis ir nė vienas iš keturių nagrinėjamų gyvūnų dėl jų galinčių pakenkti savybių nėra demonizuojamas.

Sodybos paukščiai, kaip ir žaltys bei žebenkštis, taip pat turi teigiamą įtaką gyvulių ūkiui, nors ji ir nėra tokia raiški liaudies tikėjimuose. Antai manoma, kad kregždė gali nulemti, kokio plauko gyvulius reikia laikyti ūkyje: „Kai pirmą kartą pamatai kregždes, tai reikia pažiūrėt ant savo kojų, tai kokia šerstis bus, tai toki gyvuliai vedas“ (Liškiavos vls., LTR 374e/2621/). Analogiškas tikėjimas žinomas slavams, esą, pamačius pirmąją kregždę, reikia paimti iš po kojų žemių ir ieškoti jose plauko – kokios jis bus spalvos, tokio plauko reikia pirkti arklių, kad jis įtiktų Naminiui (СД 3: 87). Šie motyvai artimi žebenkštis mitologijai. Beje, tyrinėtojai teigia, kad rusiški kregždės ir žebenkštis pavadinimai (*ласточка* ir *ласка*) etimologiškai yra susiję, nes šie gyvūnai tautosakoje gali keisti vienas kitą (СД 3: 87). Iš slavų medžiagos išryškėja ir dar keletas kregždės, kaip gyvulių globėjos, elgsenos bruožų: išardžius kregždės lizdą, karvės nebeduoda pieno arba pienas būna su krauju, apraišta gyvuliai (Гыпа 1997: 622); plg., latviai tiki, kad jei kregždės suka lizdus tvarte, tai karvės būna pieningos (LTT 2019). Tikėtina, kad ir Lietuvoje kregždė galėjo vaidinti rimtesnį mitinį vaidmenį gyvulininkystėje, ypač turint omenyje, kad kregždžių populiacijos augimas tiesiogiai susijęs su gyvulių ūkiu.

Sąsają su gyvulių globos sritimi turi ir gandras. Manyta, kad gandro nužudymas atneša žalą gyvulių ūkiui:

Jei garnį užmuši ar nušausi, tai gyvulys geriausias stimpa (Liudvinavo vls., LTA 2338/143/).

Jei gandrą nušausi – pripadką [= nuostolį] apturėsi. Vienas žmogus nušovė gandrą, tuoj jo kumelė krito (Užventis, LTR 267/322/).

Lietuvių tikėjimuose gandrai dažniau siejami su arklių nei kitų gyvulių dalia, plg.: „Kur garniai perisi, ten arkliai sekasi“ (ElMKF: 72, nr. 709); „Gandalizdžių niekas

nedrasko, nes arkliai neina rankon“ (Troškūnų vls., LTA 2308/87/). Kaip ir pirmoji pavasario kregždė, gandras gali nulemti tam tikros spalvos gyvulių laimę, esą, „[p]irmą kartą kai [būni] pamatęs gandrą, reikia suktis ant kulno, tuomet išsisuka plaukas – tai reiškia, tokios spalvos bus [sėkmingi] gyvuliai, kaip apsisivesi [ir] pradėsi ūkininkauti“ (Smilgiai, LTR 444/309/).

Palyginti su žebenkštimi, o ypač su žalčiu, Lietuvoje sodybos paukščių mitinė reikšmė gyvulių ūkiui yra gerokai mažesnė. Žalčio atveju yra kitaip – namų apsauga ir gyvulių globa yra vienodai ryškiai išreikštos. Tuo tarpu žebenkštis mitinės galios, sprendžiant iš turimos medžiagos, skleidžiasi išimtinai gyvulių ūkio srityje; kol kas nėra duomenų, kad Lietuvoje ji būtų buvusi namų, kaip pastatų, globėja.

Pasėlių globa

Skirtingai nei gyvulių ūkyje, augalininkystės srityje daugiau pranašumų nei žemės gyvūnai turi paukščiai, kurių kasmetinė migracija atitinka metinį saulės – žemės ciklą: pavasarį, atšilus orams, paukščiai perskrenda iš dausų, o rudenį vėl į jas išlekia. Sakoma, kad paukščiai ir parneša pavasarį: „Gandras parveda pavasarį, blezdinga – šilimą *S.Dauk*“ (LKŽe: blezdinga); „Kai jau parlekia skregždė, tai žinok, ka jau tikras pavasaris *Sml*“ (LKŽe: skregždė)¹⁵. Gandras „prailgina“ dieną, jis „parlėkdamas parneša, išlėkdamas išneša pavakarę (gandrui pavasarį parskridus, pradedama valgyti pavakariai, rudenį išskridus – nustojama) *Pln*“ (LKŽe: gandras). Su šiuo faktu susijusios anekdotinės istorijos, kaip šeimyna bando anksčiau išprašyti pusiaudienius apgaudinėdama šeimininę ir vaizduodama gandrą. Rugpjūčio mėnesį išskrisdamas gandras pusiaudienius vėl išsineša.

Gandro grįžimas sutampa su vegetacijos laikotarpio pradžia. Tik pamatęs grįžusį gandrą, ūkininkas gali būti tikras, kad ateina pavasaris; sakoma: „Jei garnio [dar] nematai – neparduok javų“ (Zapyškio apyl., LTR 458/78-5/). Jo parskridimo proga švęsta senovinė Gandrinių šventė (kovo 25 d.), – tądien apžiūrimos, kilnojamos, atrenkamos sėjai sėklos (Marcinkevičienė 2009: 23).

Skristi atgal į dausas gandras pradeda ruošti iškart po rugiapjūtės, kai išveda iš lizdo vaikus:

Busilo jaunikliai tol nelekia iš lizdo, kol neparegia supjauto rugių sėdelio. Kai tik ima sėdelį statyt, ima busiliukai iš lizdo eit, kraigu vaikščioti ir sparnais plasnoti. O kai paregia daug supjautų sėdelių, tai jau lekia (Liškiaivos vls., LTR 374c/1460b/).

.....
15 Pažymėtina, kad gandras į Lietuvą perskrenda kovo pabaigoje (pvz., vidutinė atskridimo į Žuvintą data – kovo 29 d., anksčiausiai pastebėtas kovo 22 d., vėliausiai – balandžio 1 d.), o šelmeninė kregždė bemaž mėnesiu vėliau (Žuvinte pasirodo apie balandžio 21 d., anksčiausiai čia pastebėta balandžio 16 d., vėliausiai – balandžio 25 d. (LFP 1: 59, 2: 48).

Jei gandro ciklas nesutampa su fenologiniu ciklu, tai laikoma blogu ženklu, nes ankstyvas gandro parskridimas ir išskridimas žymi nederlingus metus:

Jei gandraus parlekia anksti, tai bus blogi metai, jei šiltame laike – geri metai (Vegetarijų vls., LTR 1546/107/).

Jei busilas pirma vaikus išgena, ne[i] pamato gubą – bus trumpas ruduo ir blogi metai (Dusetų vls., LTR 56/35/).

Apskritai gandro reprodukcinės galimybės ir jo elgesys su kiaušiniais ir gandrūkais siejama su derlingumo svyravimais:

Kuo gužas daugiau vaikų išperi, tuo geresni metai (vaisingesni) (LTR 600/171-1/).

Jei gandrai iš lizdo išmeta gyvą gandrūką – bus badas. Jei gandrai iš lizdo išmeta negyvą gandrūką – bus menkas derlius. Jei gandrai iš lizdo išmeta kiaušinį – bus patenkinaamas derlius. Jei gandrai iš lizdo nieko neišmeta – bus geras derlius (Antalieptės vls., LTR 1693/174/); plg.: Jei kregždė iš lizdo išmeta mažą kregždžiuką, bus blogi metai (EIMKF: 92, nr. 973).

Kadangi gandraus ir kregždė siejami su atmosfera ir ypač su perkūnija, tikėtina, kad šių paukščių ryšį su žemdirbyste pagrindžia paralelė su agrarinėmis Perkūno funkcijomis: turėdami ugninių bruožų, gandraus ir kregždė atneša pavasarį ir šilumą. Gandro mitinis vaidmuo žemdirbystėje yra panašus į pavasarį žemę atveriančio ir apvaisinančio Perkūno mitinę funkciją (apie agrarinį Perkūną žr. Greimas 1990: 458–462). Pavasarinis gandro pasirodymas lemia javų derėjimą, vaisių mezgimą:

Pas mus žmonės mano, kad gandraus atskridamas atneša laimę, ir užtat taiso jam lizdus, nes tuomet daug grūdų dera (EIMKF: 72, nr. 704).

Pamačiusios pirmą kartą gandraus moterys skarelės kertelėje užmezga mazgą, kad agurkai gerai megzėtų (EIMKF: 76, nr. 765).

Gandrinių šventė, buvusi svarbi metinio žemdirbystės apeigų ciklo dalimi, byloja apie kadaise gandrui (ar jo pavidalu besireiškančiai dievybei) skirtą religinę praktiką – jo sutiktuvėms buvo kepamos visokių javų ir sėklų bandelės (*gandro kukelės, garnio pyragai*), kurios dėtos ant tvoros, ant vartų ar medyje (Marcinkevičienė 2009: 23; Greimas 1990: 299, 478; Vaitkevičienė 2018: 61–62). Gandro parlėkimo šventė švęsta ne tik Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje, Bulgarijoje. Ta proga kepdavo ypatingas gandro kojos ar jo kiaušinio pavidalo duoneles – auką gandrui, kurią palydėdavo specialia malda, prašančia gero derliaus

(Гыпа 1997: 654–655; СД 1: 98). Duonos auka gandruvi, kaip ir pieno aukojimas žalčiui, yra simbolinis veiksmas, žymintis atsidėkojimą dievybei už javų globą, nes gandrai minta vien tiktai gyvūniniu maistu. Būdamas žemdirbystės globėjas, jis griežtai laikosi „susitarimo“ nelesti grūdų; sakoma, kad „[j]ei busilas lesa grūdus, tai jų karalius neleidžia jam išskrist į šiltus kraštus, jis lieka žiemoti ir sušąla“ (Seirijų vls., LTR 464/71–46/); kad jei „[k]uris busilas nuryja grūdą, tai jis griešnas, ir jį nepriima kiti busilai. Ir jis lieka žiemai pas mus, ba jam nevalnia grūdai lest, o tik liūliai“ (Liškiausos vls., LTR 374c/1460a/). Panašūs motyvai iškyla pasakojimuose apie gyvates – toms, kurios įkanda žmogui ar gyvuliui, gyvačių karalius neleidžia lįsti į žemę žiemoti, ir jos žūsta (LU: 195).

Palyginti su gandru, kregždės ryšys su žemdirbyste yra paliudytas labai menkai; jį atspindi tik paskiri tikėjimai, pavyzdžiui:

Jei kregždė pavasarį pirmą kartą atsitūpia ant šulinio svirties, bus derlingi metai (EIMKF: 92, nr. 71).

Jei pavasarį pirmūroz pamatai kregždę iš uodegos – linai derės, jei iš galvos – gyvuliai (Aukštadvario vls., LTR 1405/437/).

Pamačius pirmą kartą kregždę, reikia iš to daikto, kame stovėdamas ar aidamas pamatei, paimti žemių ir nunešti į savo darželį, tada puikiai auga gėlės (Šumskų vls., LTA 613/252–11/).

Jei kuris naikina kregždžių lizdus, tai to laukus užpuls vabalai (Girkalnio vls., LTR 1415/38/).

Visų šių tikėjimų jungti į bendrą pasakojimą neleidžia duomenų stoka.

Atskiras klausimas yra namų žalčių vaidmuo žemdirbystės srityje. Istoriniai šaltiniai rodo, kad žalčiams buvo aukojamas ne tik pienas, bet ir javų produktai – miltai ir duona. 1690 m. Vilniaus jėzuitai rašė, kad dievus Pagirnius (po gironomis gyvenančius šventuosius žalčius) žmonės garbindavę „jiems priešais padedamu pienu, *miltais* ir *duona*“ (Ališauskas 2003: 612). 1725–1726 m. jėzuitų vizitacijų ataskaitoje pasakojama apie jaunamartę, kurios „žaltys tol jos prie židinio neprileido, kol ji pagal senutės nurodymą *miltų* dievų garbei nepapylė po gironomis“ (Lebedys 1976: 212; Greimas 1990: 433). Šį pasakojimą tęsia istorija apie ūkininką:

[Vienas ūkininkas] išsinuomojo nuo dievus garbinančio žmogaus lauką, apšėjo jį ir parsivežė į klojimą javus, pilnus daugybės žalčių. Besiaiškinant tos neįprastos keistenybės priežastį, dievų tarnas pasakė, kad tai įvykę dėlto, kad žemę, į kurią sėjo, nepagerbė tinkama dovana. Todėl jam buvo liepta iš parvežtų į klojimą javų truputį išbarstyti po lauką. Kai jis tai padarė, žalčiai išnyko. Mat reikia žinoti, kad ten, kur šie garbinami dievai žemėse guli, visi laukai vadinami „Žiame Meldziama“ (Lebedys 1976: 212; Greimas 1990: 434–435).

Nupasakotas atsitikimas rodo glaudų ryšį tarp šventųjų žalčių („garbinami dievai žemėse guli“) ir žemės. Žalčių ir žemės deivės Žemynos apeiginę jungtį prieš tris dešimtmečius įtikinamai pagrindė A. J. Greimas:

Pas kiekvieną valstietį namuose įrengtame šeimyniniame altoriuje garbinami du dievai: Žemyna ir Pagirnis. Kiekvienos šventės metu šios dievybės pagerbiamos, paaukojant joms pirmąjį kashnį ir pirmąjį gurkšnį (Greimas 1990: 436).¹⁶

Vis dėlto žalčiui priskiriamą pasėlių globą laikyčiau gretutine jo funkcija, atsiradusia dėl glaudaus Žemėpačio ryšio su Žemyna, žemės derlingumo ir našumo deive, kuri, pasak M. Pretorijaus, buvo laikoma Žemėpačio seserimi. Augant žemdirbystės reikšmei, plečiantis žemdirbystės plotams ir vis daugiau grūdų suvartojant maistui, sėjamoji žemdirbystė įgijo lemiamą vaidmenį ūkininko gyvenime, todėl jos globa įsismelkė į Žemėpačio, sodybos dievo, sritį.

Apibendrinant sodybos šventųjų gyvūnų vaidmenį žemdirbystėje, pažymėtina, kad didžiausias vaidmuo čia tenka gandrui, kaip atmosferinių galių, nuo kurių priklauso vegetacija, atstovui. Kregždžių vaidmuo atrodo visai periferinis, o žalčiai atlieka tik netiesioginį vaidmenį, sustiprindami ir palaikydami Žemėpačio sesers Žemynos sakralinę sritį, bet neturėdami tiesioginės įtakos pasėliams. Plačiau žiūrint, gandras ir žaltys išreiškia dangaus ir žemės skirtingumą bei jungtį, aprėpia du skirtingus poliūs, kurių įtampoje dygsta, auga ir noksta visa, kas gyva.

Žmonės ir gyvūnai: sielų sambūvis

Gyvūnų reikšmė sodyboje neapsiriboja namų ir ūkio apsauga bei globa – ryšys su gyvūnais išsiskverbia į pačią žmogaus sielą, papildo ir praturtina žmogų. Šventieji namų gyvūnai užima reikšmingą vietą lietuviškoje sielos sampratoje, glaudžiai susiejančioje žmonių ir gyvūnų sielas.

Pirmasis sielų ryšio aspektas visiškai tiesioginis, sujungiantis žmogų ir gyvūną į nedalomą vienetą: žmogus turi asmeninį žaltį, nuo kurio priklauso jo sveikata ir gyvybė; mirus gyvūnui, turi mirti ir žmogus:

Kai kurie žmonės laiko žalčius namie (trobos kertėje) ir sako: „Jeigu aš to žalčio netekčiau, tai nebegyvenčiau“ (Ylakiai, EIMKR: 142).

Jei iš namų išsikrausto žaltys, tai kas nors iš jų mirs (Dotnuva, EIMKR: 142).

.....
16 Sunku tik sutikti su A. J. Greimo mintimi Pagirnjį atsieti nuo sodybos dievo Žemėpačio ir tapatinti su menkai paliudytu, tik M. Pretorijaus minimu Žemeliuku (Greimas 1990: 440). Jam pritarti neleidžia ir tas faktas, kad žalčiams ir Žemėpačiui būdinga ta pati funkcija – gyvulių globa.

1904 m. Juozas Kybartas (*Józef Kibort*) žurnale *Wisła* rašė, kad Žemaitijoje tikima, jog po gyvenamojo namo grindimis žemėje gyvena tiek gyvačių (*gywajtes*)¹⁷, kiek šeimoje yra žmonių. Naktį jos išlendančios iš žemės ir pučiančios kvapą miegantiems žmonėms, šitaip teikdamos jiems sveikatos, stiprybės, drąsos, išminties arba, priešingai, ligotumo. Tokiūs gyvatės užmušimas lemtų žmogaus, kurį ji gaivino savo kvapu, netikėtą mirtį (Kibort 1904: 524). Kvapas, kitaip tariant, *dvasia* (plg. *dvėsuoti* – „kvėpuoti“), yra vienas iš sielos dėmenų, nes siela lietuvių prigimtinėje religijoje yra ne vienalytė, o sudėtinė (Beresnevičius 1995). Tokia samprata randa paralelių daugelyje kitų religijų; pavyzdžiui, mariai tiki, kad siela susideda iš keturių dalių: *chon* (gyvybinis pradas, kuriam palikus kūną žmogus miršta), *ört* (sąmonė, išliekanti po mirties, galinti laikinai palikti kūną ir grįžti), *shūlysh* (įkvėpimas ir iškvėpimas; lietuviškai galima versti kaip „dvasia“) ir *tūs* (spalva, išvaizda) (Minniyakhmetova [2019]). Lietuviška sielos samprata taip pat skiria keletą dėmenų, jų tyrimą pirmasis pradėjo Gintaras Beresnevičius, studijoje „Sielos fenomenologijos įvadas“ įvardijęs pagrindinius sandus: siela, dvasia, šešėlis, antrinininkas (Beresnevičius 1995). Jų ribos kol kas nėra nei akivaizdžios, nei gerai iširtos, tačiau J. Kybarto pateiktas pavyzdys apie kvapą pučiančius žalčius leidžia spėti, kad žmonės su žalčiais yra susiję per *kvapą*, tai yra per *dvasios* (kvėpavimo) sandą.

Dvasinis ryšys tarp žalčių ir žmonių fiksuojamas ne tik Lietuvoje. Slavų tautosakai būdingas tikėjimas, kad užmušus namų žaltį (gyvatę) miršta kas nors iš šeimos; taip pat manoma, kad egzistuoja ir atvirkščias ryšys – jei miršta žmogus, žūva ir namų gyvatė. Serbai tikėjo, kad naminės gyvatės mušti negalima todėl, kad joje yra kurio nors namiškio „šešėlis“ (*cjen*; taip įvardijamas vienas iš sielos dėmenų), – užmušus gyvatę, miršta ir žmogus. Juodkalnijoje naminė gyvatė laikoma kurio nors šeimos nario sielos įsikūnijimu miego metu (Гупа 1997: 310, 311).

Sunku pasakyti, ar panašus ryšys kaip su žalčiu galėjo kadaise būti ir su kitais šventaisiais namų gyvūnais. Galbūt sielų sambūvio idėja slypi tikėjimuose apie gandrą, sakančiuose, jog „[j]ei kas busilą nušaus ar užmuš, tuojau ir pats mirs“ (Dusetų vls., LTR 56/12/). Toliu ryšio tarp sielų atgarsiu gali būti tikėjimas, kad sekasi ne tik tie gyvuliai, kurie yra žebenkštis spalvos, bet ir namų šeimnininko plaukų spalvos gyvuliai (loginis ryšys tarp šeimnininko ir žebenkštis išvaizdos). Vis dėlto šie faktai kol kas yra pernelyg fragmentiški, kad būtų galima daryti išvadas.

Tačiau yra ir kitas sielų sambūvio aspektas, bylojantis apie dvasinės bendrystės sampratą. Visuotinai tikima, kad gandras ir kregždė atsirado iš žmonių ir tam tikru mastu išlaiko žmogišką prigimtį:

Kregždės lizdo negalima draskyti, nes ji yra mūsų sesuo, nes ji atsirado iš mūsų mergaitės (Salako vls., LTR 1483/41/).

17 Visi tyrinėtojai sutaria, kad žodis „gyvatė“ istoriškai galėjęs reikšti žaltį. Liaudiški gyvūnų pavadinimai nebūtinai atitinka gamtamokslinę nomenklatūrą.

Gandra lizda draskyt todėl negalima, kad gandras – tai žmogus, gandru apverstas (Salakas, LTA 2337/31/).

Bacėnas [yra] iš žmogaus, žmogų apvertė bacėnu. Užmuši bacėnų – loc [= lyg] žmogų užmuši (Gervėčių prp., LTR 2447/36/).

Gandras yra Dievo prakeikta moteris, o jo spalva yra tokia, nes ta moteris buvo apsi-vilkusi balta bliuze ir juodu sijonu. Gandro mėsos negalima valgyti, nes tai žmogiena (Viduklės vls., LTR 1565/36/).

Gandro nužudymas yra traktuojamas kaip žmogžudystė, esą „[k]as gužą nušaun, tas savo amžįj papildys [t. y. įvykdys] žmogžudystę“ (LMD I 213/3-7/). Panašus tikėjimas užrašytas dar Luko Davido *Prūsijos kronikoje* (XVI a.):

Jie [prūsai] taip pat neliečia gandrų, bet ne tik todėl, kad jie yra nekenksmingi paukščiai, ir, be to, naikina visokius parazitus, kaip varles, gyvates, rupūžes ir panašiai, kuriomis jie minta, bet ir todėl, kad kai jie išskrenda į kitus kraštus, ten jie esą žmonės. Todėl jie vengia juos užmušti, nes nenorėtų užmušti ir nužudyti žmogaus paukščio pavidalu (BRMŠ 2: 301).

Nors duomenų nėra labai daug, tačiau galima pastebėti tendenciją paukščių mirtį sieti su tėvų arba vaikų mirtimi, tai yra su vertikaliais giminystės ryšiais, plg.:

Jei kas išima mažus kregždžiukus, tai to tėvai numirs, arba didelė nelaimė atsitiks (ELMKF: 90, nr. 953).

Jei išžudysi kregždukus, [tavo] vaikai negyvens (Gižų vls., LTR 1476/63-39/).

Pamatęs negyvą garnį, saugok savo vaikus (Zapyškio apyl., LTR 458/78-3/).

Peršasi mintis, kad gandras ir kregždė turi ryšį ne tiek su sodyboje gyvenančiais šeimos nariais, kiek su mirusiais protėviais bei gimsiančiais kūdikiais, kitaip tariant, su sielų kelionėmis; tai atitiktų ir paukščių savybę keliauti į dausas ir iš ten grįžti. Turbūt dėl to gandras ir kregždė siejami su vaikų atsiradimu, sakoma:

Jei gandras (starkus) pavasarį skridęs kur sustoja, tai ten vaiką atneš (Skaudvilės vls., LTR 2376/85/).

Jeigu gandras nutūpia ant stogo, tai šeimai gims vaikas (Kupiškio vls., LTR 2329/66/).

Kregždė užmuši – vaikų neturėsi (ELMKF: 90, nr. 944).

Šią hipotezę palaiko ir slavų medžiaga, – joje bausmė už gandro ir kregždės nužudymą taip pat yra *tėvų* arba *vaikų* mirtis (Губа 1997: 621, 663). Net ir pačios kregždės aiškinamos kaip sielų įsikūnijimas, pavyzdžiui, jų pavidalu reiškiasi mirusių vaikų vėlės, atskrendančios aplankyti tėvų namus (СД 3: 87).

IŠVADOS

Išnagrinėjus keturių sinantropinių gyvūnų mitinius vaizdinius ir religines funkcijas, atsiskleidžia jų daugialypiai ryšiai su žmogumi, namais ir ūkiu.

Pirminė ir pamatinė gyvūnams priskirta religinė vertė buvo jų teikiama *sodybos globa ir apsauga*. Tai išplaukia iš erdvinio sambūvio – žmonės, dalydamiesi savo namais su gyvūnais, leisdami jiems čia gyventi ar net specialiai įrengdami buveines, mainais įgyja apsaugą nuo gaisrų ir nelaimių. Šventųjų gyvūnų vaidmuo suprantamas kaip imperatyvus; neleidžiant jiems įsikurti sodyboje, niokojant lizdą ar nužudant gyvūną, ne tik kad netenkama potencialios globos, bet ir sulaukiama bausmės. Tai rodo, kad tradicinėje sodybos sampratoje šventųjų gyvūnų globa buvo įgijusi normatyvinę reikšmę ir yra kildintina iš religinės nuostatos, jog gyvūnai yra dievų – sodybos globėjų (visų pirma sodybos dievo Žemėpačio) manifestacija.

Greta pirminės sodybos globos funkcijos gyvūnai įgijo *ūkio (gyvulių ir pasėlių) globėjų* vaidmenį. Ūkinė veikla sudaro tinkamas sąlygas gyvūnams maitintis; žemdirbio sodyba prie vandens telkinio, su įvairiais ekotopais – dirbamais laukais, dirvonais, pievomis, ganyklomis yra ideali terpė įsikurti žalčiui, gandrui, kregždei, o šaltojo sezono metu, kai į namus plūsteli graužikai, ji pritraukia ir žebenkštis. Aptarti gyvūnai turi skirtingas ūkinės veiklos globos aprėptis: gyvulių globos srityje vyrauja žaltys, o pasėlių – gandrai. Savitą vaidmenį gyvulių ūkyje vaidina žebenkštis, pasirenkanti globojamus gyvulius pagal jų plauko spalvą. Kregždė gyvulių ūkio globos srityje vaidina palyginti menką vaidmenį, kuris, tikėtina, praeityje galėjo būti didesnis. Tik vienas iš keturių gyvūnų – gandrai – yra pabrėžtinai siejamas su sėjama žemdirbyste. Tai atspindi istorinę ūkio raidą Lietuvoje – gyvulių auginimas yra ankstesnė ūkinė veikla nei pasėlių auginimas.

Sodybos gyvūnų religinė vertė neapsiriboja būstu ir ūkiu, tačiau išsiskverbia ir į žmogaus dvasinį pasaulį. Artimiausioje aplinkoje gyvenantys gyvūnai suteikia galimybę žmogui su jais užmegzti intymų dvasinį ryšį. Todėl sodybos gyvūnai yra įtraukti į mitinę sielos koncepciją. Ypač svarbus vaidmuo tenka žalčiui; sielos ryšiai galbūt kadaise galėjo žmogų sieti ir su žebenkštimi. Paukščių ryšys su žmonių sielomis yra kitoks: jie tiesmukai nesiejami su sodyboje gyvenančiais žmonėmis, tačiau nuo jų priklauso sielų judėjimas, jų įsikūnijimas gimstančiuose kūdikiuose ir pomirtinė sielų kelionė.

Daugialypiai, tvirti ryšiai, susiklostę tarp žmonių ir sodybos gyvūnų, yra dar-
naus sambūvio pavyzdys, rodantis, kaip laukiniai gyvūnai įsigyvena kultūrinėje
erdvėje, o žmogus į savo gyvenimą įsileidžia gamtinę aplinką. Biologinės gyvūnų
savybės, jų medžiagiškas indėlis į namų ir ūkio apsaugą yra neženklus, palyginti su
vertėmis, gyvūnams priskiriamomis religinėje plotmėje. Todėl toks žmonių ir so-
dybos gyvūnų sambūvis vadintinas *šventuoju* – jis ne tik susieja skirtingas gyvybės
rūšis, bet į bendrą sistemą įtraukia ir dieviškas galias. Religinės vertybės tampa šio
sambūvio ašimi ir svarbiausia visumą išlaikančia jėga.

ŠALTINIAI

- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, part I: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction*, part II: *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*, part III: *Appendices*. (FF Communications, No. 284–286), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: *XVI a.*, t. 3: *XVII a.*, t. 4: *XVIII a.*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2005.
- BsJK – *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- EIMKF – Jurgis Elisonas. „Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje“, *Mūsų tautosaka*, t. 5, 1932, p. 3–231.
- EIMKR – Jurgis Elisonas. „Mūsų krašto ropliai (*reptilia*) lietuvių folkloro šviesoje“, *Mūsų tautosaka*, t. 3, 1931, p. 81–180.
- KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- LA – *Lietuvos archeologija*, t. 2: *Ankstyvasis metalų laikotarpis*, t. 3: *Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013.
- LFP – *Lietuvos fauna*, t. 1–2: *Paukščiai*, Vilnius: Mokslo, 1990, 1991.
- LI – *Lietuvos istorija*, t. 1: *Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*, t. 2: *Geležies amžius*, Vilnius: Baltos lankos, 2007.
- LII ES TK – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus Tikėjimų kartotekoje saugomi buvusio Lietuvių tautosakos archyvo duomenys.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002, prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LTA – Lietuvių tautosakos archyvo išrašai, saugomi Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus Tikėjimų kartotekoje.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, sēj. 1–4., sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits, Rīgā: Latviešu folkloras krātuve, 1940–1941.
- LU – *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės = Lithuanian Verbal Healing Charms*, sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- ŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius ir Ada Seselskytė, Vilnius: Vaga, 1975.
- СД – *Славянские древности: этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого*, т. 1, 3, Москва: Международные отношения, 1995, 2004.

LITERATŪRA

- Ališauskas Vytautas 2003. „Apie nemokslinį žalčio ir gyvatės skirtumą: Jono Lasickio knygelės parašėte“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 11-12, p. 607–615.
- Ališauskas Vytautas 2012. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*, Vilnius: Aidai.
- Beresnevičius Gintaras 1995. „Sielos fenomenologijos įvadas“, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, t. 1, sudarė Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, p. 49–39.
- Bertašiūtė Rasa 2007. *Lietuvio sodyba = The Lithuanian Farmstead*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Dagys Mindaugas, Vaitkuvienė Daiva 2013. *Baltasis gandrų Lietuvoje: lizdų atlasas*, Vilnius: Gamtos tyrimų centras, prieiga per internetą: http://server.ciconia.lt/c/document_library/get_file?uuid=2d884852-d7b5-4ba3-a1e5-254f4d1ef28a&groupId=10136.
- Daujotytė Viktorija 2017. *Prigimtinės kultūros ratilai*: studija, sudarė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Drengson R. Alan 1983. *The Trumpeter: Journal of Ecosophy*, vol. 1, No. 1, p. 1–2, prieiga per internetą: <http://trumpeter.athabasca.ca/index.php/trumpet/article/view/524/890>, [žiūrėta 2018-05-16].
- Girininkas Algirdas, Daugnora Linas 2015. *Ūkis ir visuomenė Lietuvos priešistorėje*, t. 1, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Greimas Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiškant: apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Mokslas–Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
- Janaus Māra 2014. *Baltis stārķis, svētelis*, Rīga: Latvijas Ornitoloģijas biedrība, prieiga per internetą: http://www.lob.lv/download/Baltis_starkis_apraksts.pdf, [žiūrėta 2018-06-10].
- Ivanauskas Tadas 1982. *Gamtininko užrašai*, 3-iasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslas.
- Kibort Józef 1904. „Istoty mityczne na Żmujdzi“, *Wisła*, Nr 18, p. 519–525.
- King M. Carolyn, Powell A. Roger 2007. *The Natural History of Weasels and Stoats: Ecology, Behavior, and Management*, second edition, Oxford: Oxford University Press.
- Latus Claudia, Kujawa Krzysztof 2005. “The Effect of Land Cover and Fragmentation of Agricultural Landscape on the Density of White Stork in Brandenburg, Germany”, *Polish Journal of Ecology*, No. 53, p. 535–543.
- Lebedys Jurgis 1976. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, Vilnius: Mokslas.
- Lenders H. J. Rob, Janssen A. W. Ingo 2014. “The Grass Snake and the Basilisk: From Pre-Christian Protective House God to the Antichrist”, *Environment and History*, vol. 20, No. 3, p. 319–346.
- Luvén Yvona 2001. *Der Kult der Hausschlange: eine Studie zur Religionsgeschichte der Letten und Litauer, (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, Bd. 17)*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Marcinkevičienė Nijolė 2009. *Metai už stalo: kalendorinių švenčių ir sezoniniai valgiai*, Vilnius: Baltos lankos.
- Minniyakhmetova Tatiana [2019]. “Souls and Body of the Living and the Dead”, in: *Body, Soul, Spirit and Supernatural Communication*, edited by Éva Pócs (spaudoje).
- Norkus Zenonas 2013. „Lietuvos visuomenės klasinės sudėties kaita 1923–2009 metais: trys pjūviai neovėberiškosios socialinės istorijos požiūriu“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 31, p. 9–66.
- Pretorijus Matas 2006. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubüche*, t. 3, sudarė Ingė Lukšaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Scordato S. C. Elizabeth, Safran J. Rebecca 2014. “Geographic Variation in Sexual Selection and Implications for Speciation in the Barn Swallow“, *Avian Research*, vol. 5, No. 8, 24 December, prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1186/s40657-014-0008-4>.
- Slaviūnas Zenonas 1947. „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose“, in: *Senoji lietuviška knyga*, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, p. 165–214.
- Turner Angela 2006. *The Barn Swallow*, London: T & AD Poyser.
- Zink M. Robert... [et al.] 2006. “Barn Swallows before Barns: Population Histories and Intercontinental Colonization”, *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 273, No. 1591, p. 1245–1252.

- Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaitkevičienė Daiva 2018. „Neišsenkamas Algirdo Juliaus Greimo mitologijos tyrimų lobynas: išrašų kartoteka“, *Kultūros barai*, Nr. 9, p. 63–66, Nr. 10, p. 60–63.
- Valančius Motiejus 1972. *Raštai*, t. 2, (*Lituanistinė biblioteka*, t. 12), Vilnius: Vaga.
- Борейко В. Е., Грищенко В. Н. 1999. *Экологические традиции, поверья, религиозные воззрения славянских и других народов*, т. 2: *Птицы*, Киев: Эколого-культурный центр–Москва: Центр охраны дикой природы.
- Гура Александр 1997. *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва: Индрик.

The Sacred Coexistence: Wild Animals in the Peasant Homestead

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

S u m m a r y

Keywords: coexistence, grass snake, swallow, white stork, weasel.

The subject of the article are the grounds of the harmonious relationship between humans and the wild animals living in the traditional Lithuanian peasant homestead. As a point of departure, the author chooses the question from the sphere of deep ecology: on what cultural and worldview grounds do humans construct their connections with other living beings? Although the notion of *coexistence* comes from the natural sciences and defines relations between different species in the same ecological system, this article deals with coexistence as a phenomenon primarily conditioned by culture – i. e., by the human view of the animals and attitude towards them.

The author analyzes folk narratives and popular beliefs in order to establish the character of relationship between humans and four kinds of animals living in the homestead – namely, the grass snake (*Natrix natrix*), the weasel (*Mustela nivalis*), the white stork (*Ciconia ciconia*), and the swallow (*Hirundo rustica*). In the first part, the author investigates the natural and economical prerequisites for the ecological coexistence of these animals and humans. Having paid much attention to the development of agriculture and formation of the agrarian landscape, she explains timing and causes for the wild animals to settle in the Lithuanian peasant homesteads. The second part of the article reveals the religious causes that lead humans to keep the suitable living conditions for the animals in question, not only protecting and safeguarding them, but also considering them sacred. Until the middle of the 20th century, Lithuanians regarded the grass snake, the weasel, the stork and the swallow to be the guardians of the home, ensuring good fortune with livestock and plentiful harvests. Besides, images of these animals became part of the concept of the soul, finding their way into the stories of birth, death, and afterlife. The grass snake (as perhaps also the weasel) had connections with the souls of the ancestors, while the swallow and particularly the stork were in charge of the reincarnation, since these birds allegedly were able to transport the souls back from the celestial afterworld.

The coexistence of humans and animals in the homestead not only joins the different kinds of life and their mythical meanings, but also incorporates deities into this system. The birds embody the atmospheric forces governed by the Thunderer, while the grass snake and weasel are manifestations of the sacred earth. Therefore, we can define the harmonious coexistence of humans and animals in the homestead as *sacred*.